

Lunds universitet
Statsvetenskapliga institutionen

STV004 (magisteruppsats, 10 poäng)
VT06
Handledare: Christian Fernández

Autonomi och gemensamma strävanden

Marcus Ohlström

Abstract

The liberal state, it has been argued, must be neutral between different conceptions of the good. Embodying ideals such as fairness and impartiality, state neutrality is intuitively appealing, but working as a restraint for state actions it is somewhat unsatisfactory. People make mistakes about their lives and people live less valuable lives than they could do. To then restrain the state from doing as much good as it can seems just as unappealing as neutrality at first seemed appealing. In this paper, a possible solution to this dilemma is presented. Drawing on the distinction between liberty and what gives worth to liberty, it is argued that we must never accept non-neutral restrictions of liberty itself, but may allow non-neutral politics to be pursued and may impose taxes in order to fund non-neutral state actions, although such taxation inevitably limits the worth of our liberty. It is shown that we, by adopting such a policy of limited state perfectionism, can respect and honour individual autonomy to a satisfactory degree without having to restrain the state from doing the good it can.

Keywords: neutrality, perfectionism, liberty, autonomy, liberalism

Innehållsförteckning

1	Inledning	1
1.1	Syfte och avgränsningar	2
1.2	Normativa antaganden	3
1.3	Att förena oförenliga värden	4
2	Autonomi och möjliga livsprojekt.....	6
2.1	Stängda möjligheter	7
2.2	Frihet och frihetens värde.....	8
3	Perfektionismens villkor	11
3.1	Att diktera livsprojekt.....	11
3.2	Att styra resurser	12
3.3	Att forma och skapa attityder.....	14
3.4	Mot ökad jämställdhet – ett illustrerande exempel	16
4	Avslutande reflektioner	19
4.1	Slutord	21
	Referenser	22

1 Inledning

Staten kan vara antingen neutral eller perfektionistisk. Från främst liberalt håll förespråkas neutralitet, det vill säga att den förda politiken ska förhålla sig neutral till olika uppfattningar av vad som är bra, eftersträvansvärt eller outhärligt, eller som jag hädanefter kommer att uttrycka mig, till olika uppfattningar av det goda. Staten förväntas skydda medborgarna och omfördela resurser i syfte att korrigera moraliskt godtyckliga ojämlikheter, men tillåts inte bedriva en politik som uppmuntrar eller motarbetar specifika livsval. Staten förväntas istället tillhandahålla en opartisk arena där människor på egen hand kan realisera sina livsprojekt (Kymlicka, 1989a, s. 883-886). Förespråkarna för statlig perfektionism argumenterar istället för att staten ska ta ställning mellan olika livsprojekt och föra en aktiv politik i syfte att främja vissa projekt framför andra. Perfektionistiska argument skiljer sig åt såväl vad avser syfte som motiv för perfektionismen, men de förenas i det att de inte accepterar neutralitet som ett önskvärt mål (Raz, 1986, s. 108).¹

Ett ofta anfört argument för statlig neutralitet är att staten därigenom bäst respekterar de minoriteter vars vilja avviker från majoritetens. En perfektionistisk politik må ha ett aldrig så gott syfte, men så länge målet inte delas av alla ska staten inte använda sin tvångsmakt för att driva igenom en uppfattning av det goda på bekostnad av andra (Barry, 1995, s. 132-133; Rawls, 1982, s. 172). Att skydda och respektera minoriteter är ett attraktivt politiskt ideal, ja rent av en nödvändig grund för en demokrati, men det är inte säkert att vi därför ska acceptera kravet på statlig neutralitet. Problemet med neutralitetskravet är att det effektivt blockerar all politik vars mål inte delas av alla och att det därmed i praktiken leder till krav på politisk återhållsamhet (Beckman, 2000, s. 150; Raz, 1986, s. 110-111). Kravet på neutralitet kan, beroende på hur strikt det tolkas, blockera välfärdspolitik, folkhälsopolitik,

¹ Med neutralitet avses i sammanhanget att politiken ska kunna rättfärdigas neutralt, inte att politiken ska ha neutrala konsekvenser (Kymlicka, 1989a, s. 883-886; 2002, s. 218). Ludvig Beckman adderar ytterligare en dimension när han skiljer mellan neutrala konsekvenser, neutralt rättfärdigande av politiken och neutrala politiska syften (Beckman, 2000, s. 153-163). Här kan dock Beckmans distinktion läggas åt sidan, den skulle bidra till att nyansera analysen ytterligare, men den är inte nödvändig för att tydliggöra resonemangets huvudsakliga argument. För mina syften räcker det att påpeka att det inte är konsekvensneutralitet som avses, utan neutralitet i bemärkelsen att staten alls inte tar ställning mellan olika uppfattningar av det goda (Rawls, 1982, s. 172).

Med perfektionism avses här motsatsen till neutralitet, det vill säga att politiken tillåter sig att ta ställning mellan uppfattningar av det goda. Jag använder därmed begreppet i en bredare bemärkelse än vad som är brukligt, jag argumenterar inte för att en viss uppfattning av det goda bättre överensstämmer med vår mänskliga natur än alternativa uppfattningar (Hurka, 1993, s. 3) och heller inte för att samhället ska inriktas mot att kultivera konsten, vetenskapen eller kulturen (Rawls, 1999, s. 285-286), utan för att politiken alls får ta ställning mellan uppfattningar av det goda. Kanske hade anti-neutralitet varit en lämpligare term, men jag väljer att använda det etablerade språkbruket neutralitet kontra perfektionism. Trots allt brottas jag med samma problem som perfektionisten tvingas göra när han konfronteras med kraven på statlig neutralitet.

kulturstöd, subventionering av bostäder och utbildning samt mycket annat det kan finnas goda skäl för staten att ägna sig åt.²

Minoriteter måste naturligtvis skyddas, vi har all anledning att ta farhågorna om majoritetsvälde på allvar, men det är inte säkert att det måste göras på bekostnad av möjligheten att alls bedriva en gemensam politik. Accepterar vi både människors rätt att själva styra sina liv och möjligheten att bedriva en gemensam politik som tilltalande ideal, måste vi därför hitta andra vägar att respektera människors självbestämmande än genom statlig neutralitet.

I återstoden av första kapitlet avhandlas syfte, avgränsningar och metodologiska frågor. Kapitel två ägnas i huvudsak åt att diskutera och nyansera vår rätt till autonomi och i det tredje kapitlet redogörs för den perfektionistiska politikens villkor i ljuset av vår då nyanserade förståelse av rätten till individuell autonomi. I det fjärde och sista kapitlet blickar jag framåt och ger förslag på hur några av de kvarvarande problemen kan om inte lösas så åtminstone angripas.

1.1 Syfte och avgränsningar

Ambitionen i den här uppsatsen är att visa hur rätten till individuellt självbestämmande kan förenas med möjligheten att driva en perfektionistisk politik. Jag gör inte anspråk på att fullt ut förena dessa två motstridiga ideal, jag tror inte ens det är möjligt. Att vissa livsprojekt försvåras när staten förespråkar konkurrerande uppfattningar av det goda är oundvikligt. Min målsättning är därför mer modest och vad jag gör anspråk på är att visa att individen kan tillförsäkras *tillräckligt* självbestämmande även under en perfektionistisk politik, och att det politiska handlingsutrymme som återstår tillåter staten att stötta och hjälpa medborgarna att leva meningsfulla liv. Jag ska visa att detta är möjligt under förutsättning att statens användning av tvång begränsas till att garantera medborgarna skydd, att omfördela resurser samt att finansiera den perfektionistiska politiken. Staten tillåts därmed att med skattemedel bedriva en politik i ett specifikt syfte, men tillåts inte att tillgripa andra tvångsmedel för att genomdriva sina perfektionistiska mål. Staten får förespråka och understödja specifika uppfattningar av det goda, men får inte förbjuda eller förhindra alternativa uppfattningar. Det som skiljer mitt förslag från jämlikhetsbeaktande liberalism är att staten tillåts beskatta inte bara i syfte att beskydda medborgarna och att omfördela resurser, utan även i syfte att bedriva en gemensam politik som tar ställning i värdefrågor. Det som skiljer förslaget från många perfektionistiska teoribygggen är att staten inte tillåts tvinga medborgarna att anamma en viss uppfattning av det goda eller förbjuda alternativa uppfattningar.

² Vad som går att neutralt rättfärdiga råder det som bekant delade meningar om. Från libertärt håll har till exempel hävdats att skattefinansierad vård är att kränka människors rätt till självbestämmande (Nozick, 1974, s. ix; 1992, s. 137). Här väljer jag dock att bortse från libertära tolkningar och håller mig inom ramarna för den mindre radikala jämlikhetsliberala traditionen där sjukvård, utbildning och viss annan gemensam politik anses kunna rättfärdigas på neutrala grunder och därmed vara acceptabel.

Jag kommer inte att diskutera hur resurser ska distribueras eller motivera att samhället ska tillhandahålla grundläggande samhälllig verksamhet. Att resurser måste omfördelas och att samhället bör tillåtas att bedriva grundläggande verksamhet är grundstenarna i varje jämlikhetsliberal teori och har redan tidigare motiverats ingående (Dworkin, R., 1981; Rawls, 1999; Roemer, 1998a). Jag lämnar därför dessa aspekter av politiken därhän och koncentrerar mig istället på det som skiljer mitt förslag från gängse liberala projekt; idén att staten får agera perfektionistiskt och att staten får beskatta medborgarna för att finansiera den perfektionistiska politiken. Mina resonemang förs dock mot bakgrund av jämlikhetsliberala rättviseteorier, de är inte tänkta att ersätta dem utan att komplettera dem och argumentets räckvidd begränsas av de krav den ambitions-känsliga och talang-okänsliga liberala rättvisan ställer.

I det politiska landskapets vardag kommer frågan till uttryck som argument för vad staten får, inte får och kanske måste göra. Ofta ställs här valfrihet mot välfärd och de två idealen målas upp som åtskilda och oförenliga. I ljuset av den debatten kan det förslag som här presenteras läsas som ett argument för att målsättningarna inte måste utesluta varandra. I förlängningen är min förhoppning att de idéer som försvaras kan bidra till att liberalisera välfärdspolitiken och att motivera liberala frihetsivrare att tillåta större välfärdspolitiska inslag.

1.2 Normativa antaganden

Att bedriva normativa studier är att resonera och argumentera, att klarlägga samband och visa på möjligheter. Språket är vårt huvudsakliga verktyg, vi måste därför vara noga med att redogöra för våra begrepp och antaganden och vinnlägga oss om att föra en logiskt konsistent argumentation (Rothstein, 2002, s. 11). Låt mig därför stanna upp och redogöra för mina bevekelsegrunder och antaganden för att därigenom underlätta läsarens kritiska granskning av mina resonemang. Jag skriver utifrån det liberala paradigmet och anammar liberalismens grundsatser att människor själva måste få bestämma sina livsmål och att alla måste behandlas med lika respekt och omsorg (Dworkin, R., 1977, s. 182-183). Jag delar också liberalismens normativa individualism, med vilket ska förstås att vi har rättigheter som tillfaller oss i egenskap av människor, inte i egenskap av medlemmar i en gemenskap eller medborgare i en stat, och att dessa rättigheter går utöver vad kollektivet får besluta om (Dahl, 2005, s. 242; Dworkin, R., 2006, s. 289). Men därav följer inte, som från komunitärt håll hävdats, att jag tvingas omfamna en 'atomistisk' världsbild (Taylor, 1992). Jag delar den komunitära övertygelsen att vi alla är djupt inbäddade i sociala nätverk och strukturer och att vi endast med svårighet, om alls, kan frigöra oss från de kulturella mönster vi är del av, men jag accepterar inte den normativa slutsatsen att vi därför måste överge idealet om individens primat framför kollektivet. Att vi lever i och socialiserats av samhällen är inget skäl att överge individens rätt att själv bestämma sina livsmål. Vad vi dock bör ta till oss av kritiken är att liberalismen med sitt snäva fokus på individuella rättigheter ibland glömmer att vi lever i samhällen tillsammans med andra människor och att en tillfredsställande normativ politisk teori måste

beakta även andra aspekter av samhällslivet än våra rättigheter. Men låt mig spara den reflektionen till senare och här återvända till mina grundläggande antaganden. Allt det jag har sagt erbjuder läsaren en kort inblick i min förförståelse, men det säger inte mycket om vilka principer vi ska låta ligga till grund för samhällets organisering. Låt mig därför lämna den mer allmänna diskussionen och redogöra för de konkreta ställningstaganden som kommer att vägleda mig genom de följande resonemangen.

Två målsättningar kommer att leda mina resonemang. Det första är att människor måste ges rätten att själva bestämma och realisera sina livsmål. Det andra är att staten måste tillåtas att bedriva en perfektionistisk politik. Rätten till självbestämmande, eller autonomi som jag också kommer att uttrycka mig, är liberalt allmångods och springer ur den normativa individualismen parat med antagandet att alla måste behandlas med lika respekt och omsorg (Dworkin, R., 1977, s. 182-183). Att staten ska bedriva en perfektionistisk politik är ett inom den liberala traditionen mer ifrågasatt påstående. Här tar jag ställning för statlig perfektionism därför att jag tror att endast en perfektionistisk stat kan tillförsäkra människors lika möjligheter till goda liv. Det antagandet är dock omtvistat, för att uttrycka sig försiktigt. Väl medveten om komplexiteten i frågan ger jag mig därför inte in i längre diskussioner, istället tillåter jag mig att anta snarare än att argumentera för det påståendet. De argument jag senare för fram ska ses som förtydligande av min ståndpunkt, inte som försöka att visa på nödvändigheten av politisk perfektionism.

Det är dessa två egentligen oförenliga ideal jag här ska försöka förena. Den som inte accepterar dem kommer heller inte att acceptera mina argument eller slutsatser. Om man inte anser att människor själva ska få styra sina liv eller om man inte ser behovet av en perfektionistisk politik kommer man inte att uppskatta mina ansträngningar att väva samman den normativa individualismen med kollektivets möjligheter att bedriva en perfektionistisk politik. Min ambition är dock inte att övertyga dem som inte delar mina antaganden. Min ambition är att visa på en möjlig väg vidare för dem som, i likhet med mig själv, har frustrerats över svårigheten att förena människors rätt till självbestämmande med statens möjlighet att aktivt ta ansvar för medborgarnas väl och ve.

1.3 Att förena oförenliga värden

Vi kan inte fullt ut respektera varje individs rätt till självbestämmande och samtidigt föra en gemensam politik som tar ställning i värdefrågor. I ett pluralistiskt samhälle där människor hyser olika och till och med ömsesidigt uteslutande uppfattningar av det goda är det oundvikligt att somliga inte accepterar den gemensamt förda politiken, och att driva en politik mot deras vilja är att kränka deras rätt till självbestämmande. Vi kan tackla problemet genom att ifrågasätta själva möjligheten till neutralitet (Young, 1990) eller genom att argumentera för att en gemensam, icke-neutral politik faktiskt kan vara förenlig med och till och med understödja människors autonomi (Dagger, 1997). Här ska jag dock inte vandra dessa vägar. Jag accepterar liberalismens antaganden om att individens självbestämmande inte respekteras av en icke-neutral stat, vill vi förena de två målsättningarna måste vi

därför acceptera kompromisser. Vi måste acceptera inskränkningar i människors autonomi och vi måste acceptera inskränkningar i möjligheten att bedriva en perfektionistisk politik.

Det jag här ska göra är att nyansera kraven på autonomi och perfektionism för att visa vilka aspekter vi kan kompromissa bort och vilka vi ovillkorligen måste värna. Låt mig direkt säga att när de två idealen ofrånkomligen krockar, då är det individens rätt till autonomi jag sätter i första rummet. Mina resonemang drivs av en frustration över kravet på politisk återhållsamhet, men det är fortfarande på liberalismens normativa individualism jag vilar och diskussionen kommer att centreras kring människors rätt till självbestämmande. Den första utmaningen ligger därför i att nyansera vår förståelse av autonomibegreppet. Den andra utmaningen är att visa att de inskränkningar vi kan tillåta i människors autonomi lämnar tillräckligt rum för att staten ska kunna driva en aktiv politik i syfte att erbjuda möjligheter till goda liv.

Jag kommer att använda termerna autonomi, självbestämmande och självstyre synonymt. När jag talar om en människas rätt till autonomi avser jag hennes rätt att själv bestämma och styra sitt liv, andra innebörder av autonomibegreppet läggs åt sidan inom ramarna för den här texten.

2 Autonomi och möjliga livsprojekt

Det huvudsakliga antagande som ligger till grund för mina resonemang är att människor har rätt till autonomi, rätt att själva bestämma och utforma sina liv. Jag ska dock inte här ägna mig åt att motivera varför vår rätt att själva välja våra liv är viktig. Jag skriver utifrån det liberala paradigmet och vilar på liberala antaganden, bland annat antagandet att vi endast genom att tillskriva människor rätten att själva forma sina liv respekterar dem som moraliska subjekt (Norman, 1998, s. 76; Christman, 2003, kap. 3.2). Istället för att diskutera varför autonomi är viktigt, nöjer jag mig med att konstatera att jag delar uppfattningen att människors rätt att själva bestämma sina livsprojekt måste vara central då vi formar vårt politiska liv. Jag delar dock inte det libertära ställningstagandet att frihet måste ges lexikalisk prioritet över andra värden, eller som ibland har hävdats att autonomi, förstått som en kombination av handlingsfrihet och handlingskapacitet, är det värde som ensamt bör lägga grunden för våra politiska teorier. Jag anser, som jag redan påpekat, att autonomi är endast ett av flera viktiga värden och att rätten till autonomi måste balanseras mot dessa andra värden.

Mer kontroversiellt är påståendet att statlig perfektionism kan vara önskvärd, men inte heller ska jag ge argument för perfektionism. Däremot vill jag resa tvivel på att motsatsen – statlig neutralitet – verkligen är ett attraktivt ideal. När Ronald Dworkin argumenterar för en ökad omfördelning av resurser, gör han det för att ”the final evil of a genuinely unequal distribution of resources [is] that some people [...] have been cheated of the chance others have had to make something valuable of their lives” (Dworkin, R., 1981, s. 219). Dworkin själv är övertygad om den neutrala statens förtjänster, men om vi verkligen vill säkerställa människors möjligheter att leva goda liv måste vi fråga oss om det, såsom Dworkin hävdar, verkligen är tillräckligt att omfördela resurser. En människas möjligheter avgörs av så mycket mer än av hennes tillgång till materiella resurser. Vilka erfarenheter hon fått med sig hemifrån, vilken social och kulturell kontext hon växt upp i, hur hon behandlats och bemöts, allt det och mycket därtill påverkar vad hon kan använda sin frihet till och vilka möjligheter hon har och inte har att leva ett meningsfullt liv (Arneson, 2002, kap. 2; Barry, 2005, s. 38-39). Att staten då ska dra sig tillbaka från samhällslivet är inte att behandla alla med lika respekt och omsorg, det är att acceptera och tillåta de sociala klyftor som råder. Inte heller är det rimligt att vi låter neutralitetskravet hålla oss tillbaka när människor förslösar sina liv. Naturligtvis, vem som lever ett gott liv och vem som förslösar sitt liv är inte upp till staten att avgöra, men även om vi inte får *bestämma* över andras liv kan vi ha goda skäl att *tro* att vissa livsprojekt leder till bättre liv än andra. Att staten då ska avhålla sig från att föreslå eller erbjuda de livsprojekt vi tror på, det gränsar till likgiltighet och till med cynism (jfr Raz, 1986, s. 111).

Men naturligtvis är frågan inte så enkel. Liberaler förnekar inte att människor kan förslösa sina liv och liberaler är inte cyniker som kallblodigt låter människors liv gå till spillo. Däremot ifrågasätts om människors möjligheter att leva goda liv bäst tas tillvara av en perfektionistisk stat (Kymlicka, 2002, s. 212-219). Min avsikt här är dock inte att ge avgörande argument för perfektionism, utan att resa tvivel på att en neutral stat med nödvändighet är att föredra framför en perfektionistisk. Jag vill förslå att en perfektionistisk stat kan vara motiverad om den inriktas på att hjälpa och stötta människor att leva mer värdefulla liv än vad de annars hade kunnat göra. Det får inte vara ett självändamål att staten styr samhällslivet, trots allt kan vi inte anta att staten vet bättre än enskilda människor hur deras liv bör levas (Guest, 1989, s. 48-49; jfr Caney, 1991, s. 463-465), men det innebär inte att staten måste avhålla sig från att tillhandahålla rimliga alternativ och föreslå livsprojekt som har större förutsättningar att leda till goda liv.

2.1 Stängda möjligheter

I en nyligen publicerad artikel argumenterar Simon Clarke för en uppfattning som liknar den som försvaras här (Clarke, 2006). Han föreslår att staten måste förhålla sig neutral till frågor av paternalistisk karaktär, men får agera perfektionistiskt i övrigt. Staten tillåts därmed att ta ställning för en uppfattning av det goda, men får inte stänga möjligheter för människor i syfte att befrämja deras eget bästa (Clarke, 2006, s. 117). Clarkes argument är tilltalande i det att han med kraft motsätter sig paternalistiska inskränkningar av friheten, men det är svårt att acceptera att han låter människors frihet inskränkas för *andras bästa*. Clarke presenterar ett delvis attraktivt förslag, men det erbjuder inte individen ett tillräckligt gott skydd mot en majoritetsvilja de inte delar.

Men låt oss ta fasta på det som är attraktivt i Clarkes argument. När han argumenterar mot paternalism gör han det för att paternalistiska handlingar beskär människors möjligheter, att de hindrar människor att själva bestämma hur de ska leva sina liv. Om vi utelämnar kriteriet att förhindrandet ska ske med personens eget bästa för ögonen, återstår att vi bör vara försiktiga med att beskära människors möjligheter. Just det brukar framföras som ett argument mot statlig perfektionism, men som Clarke påpekar är inte sambandet mellan perfektionism och beskuren autonomi så enkelt som det stundtals framställs (Clarke, 2006, s. 118). Perfektionism kan såväl vidga som inskränka människors möjligheter, är det människors autonomi vi mår om är det därför rimligen inte perfektionism vi bör argumentera mot, utan att möjligheter stängs på icke-acceptabla grunder.

Här ska jag dock inte ge mig in i debatten om när perfektionism öppnar respektive stänger möjligheter. Inte heller ska jag försvara tanken att staten får vara perfektionistisk så länge den avhåller sig från tvång. Det förslaget har presenterats tidigare (Biondo, 2005; Hurka, 1993, s. 159; Raz, 1986, s. 417), men jag vill hävda att det inte lämnar nog rum för en perfektionistisk politik. Att föra en aktiv politik i syfte att stötta och hjälpa medborgarna och att erbjuda det som kan skapa mening åt våra liv, det kostar pengar och liksom all kostsam politik medför det därför tvång, om inte

annat så genom att alla tvingas finansiera politiken via skattsedeln (Pettit, 1997, s. 93). Att då endast tillåta icke-tvingande perfektionism lämnar inte mycket politiskt svängrum. Istället vill jag hävda att vi måste acceptera ett visst mått av tvång och att den relevanta frågan därför är vilket tvång vi kan respektive inte kan tillåta utan att göra mer än acceptabelt avkall på människors rätt till självbestämmande. För att kunna svara på den frågan måste vi nyansera autonomibegreppet.

2.2 Frihet och frihetens värde

Att vara autonom, att själv kunna styra sitt liv, kräver både frihet att välja livsprojekt och nödvändiga resurser för att utöva sin frihet. Autonomins två sidor kan uttryckas som handlingsfrihet och handlingskapacitet, men här ska jag använda mig av John Rawls terminologi och skilja mellan frihet och det som ger friheten dess värde (Rawls, 1999, s. 179, 2005, s. 325-326). Frihet är att inte begränsas av yttre hinder, det som ger friheten dess värde är vår tillgång till de resurser (i vid bemärkelse) vi behöver för att kunna utöva vår frihet; till inkomst, rikedom, auktoritet, status, självförtroende, sociala och kulturella referensramar med mera. Förtjänsten med Rawls terminologi är att den med önskvärd tydlighet pekar på att människors frihet är central och att resurserna endast är det medel som krävs för att vi ska kunna utöva vår frihet.³

Men autonomin har inget värde i sig, den har värde endast som ett instrument för vår möjlighet att leva goda liv. Precis som det inte är perfektionism i sig vi vänder oss mot, utan att en perfektionistisk politik kan stänga möjligheter för människor, försvarar vi inte människors rätt till autonomi för autonomins egen skull utan för att vi endast som autonoma antas kunna leva de liv vi finner meningsfulla. Autonomin är med andra ord inte intrinsikalt värdefull, utan har värde endast i den mån den tillåter och hjälper oss att realisera våra självständigt valda livsprojekt (Kymlicka, 2002, s. 222-223; Raz, 1986, s. 17). Det är, för att låna ett exempel av Will Kymlicka, inte för att jag kan eller får skriva den här texten jag gör det, utan för att jag tycker mig ha någonting viktigt att säga. Det är texten och det jag säger i den som motiverar mig, friheten eller autonomin är värdefull endast i den mån den tillåter mig att säga det jag vill och också säkerställer min förmåga att göra det. Det är våra projekt som skapar mening åt våra liv, inte vår frihet eller autonomi, och det är för att vi alla finner värde i olika projekt vi måste tillåtas att själva utforma våra liv. Delade vi alla samma uppfattning av det goda skulle vår rätt till autonomi inte vara lika betydelsefull, men vi vet att vi kan hysa olika uppfattningar och vill vi respektera alla

³ Det kan vara på sin plats att påpeka att jag här använder terminologin något annorlunda än vad Rawls själv gör. Rawls syftar i sammanhanget på vad han kallar våra *grundläggande friheter*, med vilket avses bland annat politiska rättigheter, yttrande- och föreningsfrihet, religions- och åsiktsfrihet, personlig frihet, vilket inkluderar frihet från fysisk såväl som psykiskt förtryck, samt äganderätt och frihet från godtycklig statlig maktutövning (Rawls, 1999, s. 53). Här avses med frihet ingenting annat än rätten att själv välja sina livsprojekt. Skillnaden mellan min och Rawls användning av begreppen ska dock inte överdrivas, i slutändan är det varje individs rätt att själv styra sitt liv som motiverar oss båda.

människor måste vi därför erkänna varje människas rätt att själva avgöra vad som ger hennes liv mening.

Vilka inskränkningar i människors autonomi vi kan tillåta är därför beroende av hur inskränkningarna påverkar våra möjligheter att leva de liv vi finner meningsfulla. Här måste vi skilja mellan inskränkningar i friheten och inskränkningar i det som ger friheten dess värde. Friheten, rätten att själv välja sina livsprojekt, är beroende av att en mängd alternativ finns tillgängliga (O'Connor, 2006). Den totala mängden möjliga alternativ är oöverskådligt stor, men varje enskilt val motsvaras endast av ett specifikt alternativ. Friheten relaterar därför till en mängd *specifika* val och av det följer att vi när vi stänger en möjlighet omöjliggör *ett specifikt val*, eller om man så vill ett specifikt livsprojekt eller en specifik uppfattning av det goda. Naturligtvis, olika alternativ är olika meningsfulla och någon kanske föreslår att vi kan tillåta att mindre meningsfulla alternativ faller bort. Men det är just det vi inte kan göra. Det är vilka alternativ som bär mening, vilka uppfattningar av det goda vi bör leva efter, som vi måste överlåta till varje enskild människa att avgöra. Hindrar vi någon från att fritt utöva sina kulturella sedvänjor, från att välja var han ska bo eller från att skriva en text som denna, då har vi omöjliggjort det som kanske gav mening åt hans liv mer än något annat och det kan vi inte tillåta oss att göra. Varje enskild människa måste själv få bedöma vilka alternativ som kan skapa mening åt hans liv och vi kan därför inte acceptera att staten styr vilka möjligheter som lämnas tillgängliga för oss. Om vår frihet beskärs drabbas vår autonomi på sätt vi inte kan tolerera, perfektionistiska inskränkningar av friheten kan därför inte tillåtas.

Med resurser är det annorlunda ställt. Särskilt materiella resurser, men även många andra, är obundna i förhållande till specifika uppfattningar av det goda, de är vad Rawls skulle kalla universella primära nyttigheter som kan understödja ett flertal olika livsprojekt (Rawls, 2005, s. 326). Att inskränka tillgången till dessa allmängiltiga resurser är därför påtagligt annorlunda än att inskränka människors frihet. Inskränkning av resurser behöver inte rikta in sig på specifika val, den stat som beskär människors tillgång till resurser måste därför inte ta ställning mellan olika, konkurrerande uppfattningar av det goda. Men än viktigare i sammanhanget är att resurser är en kontinuerlig storhet, vi kan ha mycket resurser eller lite resurser, vi kan ha knappa eller tillräckliga resurser, vi kan ha ett överflöd av resurser och vi kan också helt sakna resurser. Där det fria valets specifika alternativ antingen finns eller inte finns, kan vår resurstillgång variera. Inskränkningar i vår tillgång till resurser är därför inte bara neutrala i förhållande till olika uppfattningar av det goda, de kan också göras i varierande grad. Inskränker vi inte människors resurstillgång i alltför stor utsträckning hindrar vi dem därför inte att själva bilda sig en uppfattning om vilka livsprojekt som ger deras liv mening och att också genomdriva sina projekt.

Men naturligtvis, när resurstillgången beskärs försämras människors möjligheter att förverkliga sina visioner av det goda livet, vi får därför inte förledas att tro att inskränkningar i människors tillgång till resurser är oproblematiske (Pettit, 1997, s. 93). Inte för inte benämner Rawls tillgången på resurser som *det som ger friheten dess värde*. Utan resurser, materiella såväl som immateriella, saknar friheten värde för oss och en frihet helt utan värde är rimligen inte mycket bättre än ingen frihet alls. Vi måste därför iaktta försiktighet när vi inskränker resurstillgången och vi får inte tillåta

oss att beskära resurser i så stor utsträckning att friheten helt tappar sitt värde. Var gränsen ska dras, vilka inskränkningar i resurstillgången vi kan tillåta oss att göra innan friheten tappar sitt värde, det kräver sin egen uppsats och jag lägger därför den frågan åt sidan. För att dock lämna läsaren med en intuitiv uppfattning av vilka inskränkningar som kan tillåtas vill jag föreslå att nog resurser måste lämnas för att människor genom omprioritering eller extra ansträngning fortfarande ska kunna leva de liv de själva väljer. Så länge min frihet att skriva den här texten består, och jag lämnas nog resurser för att genom omprioritering eller extra ansträngning göra det, då har min möjlighet att leva ett autonomt liv inte inskränkts mer än vad som är acceptabelt. Givet denna reservation kan vi acceptera att människors tillgång till resurser beskärs för att finansiera en perfektionistisk politik. Vi får inte göra det lättvindigt, det är inget självändamål att människors autonoma liv försvåras, men vi måste heller inte kategoriskt avvisa möjligheten att beskära resurser på samma sätt som vi bestämt tog avstånd från inskränkningar i friheten.

Låt mig sammanfatta. Den vars frihet är beskuren kan oavsett sin tillgång på resurser inte nyttja de möjligheter som stängts för honom. Den vars tillgång på resurser är beskuren kan dock, så länge nog resurserna kvarstår och det fria valet inte inskränkts, genom omprioritering eller ytterligare ansträngning kompensera för det handlingsutrymme som gått förlorat. Vi får därför inte med perfektionistiska argument inskränka människors frihet, men vi kan, om än motvilligt, acceptera att människors tillgång till resurser beskärs. Vi respekterar därmed människors slutgiltiga rätt att välja sina livsprojekt, även om vi försvårar vissa livsprojekt och underlättar andra. Vi har tummat på autonomin, men vi har räddat det som är viktigast, den slutliga rätten att själv bestämma sina livsprojekt.

3 Perfektionismens villkor

Så långt vilka inskränkningar i människors autonomi vi kan tillåta, låt mig nu visa vilket utrymme det lämnar för statlig perfektionism. En stat har flera möjligheter att påverka samhällsutvecklingen och enskilda människors liv. Den kan genom att använda eller hota med sitt våldsmonopol förbjuda eller påbjuda handlingsmönster och den kan med sitt skattemonopol omfördela resurser inom samhället (Dworkin, R., 1985, s. 222). Dessutom kan staten, precis som andra aktörer, argumentera, resonera och bilda opinion i syfte att övertala människor att anamma vissa uppfattningar av det goda. Staten kan argumentera för att samhället bör vara mer jämställt eller för att människor mår bättre om de följer vissa kost- och motionsvanor. Staten kan tillhandahålla information om rökningens skador eller om förtjänsten av utbildning och staten kan också, genom arbetsförmedling, socialtjänst och andra myndigheter, föreslå enskilda människor hur de bör leva sina liv. En stat som inte hålls tillbaka av krav på neutralitet (jfr Beckman, 2000, s. 150; Raz, 1986, s. 110-111) kan på en mångfald sätt argumentera för att människors liv far bättre om de anammar en uppfattning av det goda snarare än en annan. Här invänder någon att argumentation och opinionsbildning inte styr vilka möjligheter som lämnas öppna för människor, men låt oss lägga den invändningen åt sidan. Om reklam inte påverkade konsumenters beteende skulle inte reklamindustrin vara så stor som den är (Barry, 2005, s. 154-155) och om inte demokratiska val skulle gå att påverka skulle inte enorma summor pengar pumpas in i vare sig valkampanjer eller långsiktig opinionsbildning (Strandbrink, 2003, s. 124-133). Vi kan lugnt konstatera att vi genom att argumentera, resonera och bilda opinion formar människors attityder och att det på sikt avgör vilka möjligheter som lämnas öppna. Om så inte av staten, så av samhället.

Men låt mig styra upp diskussionen. Vad vi oroar oss för är att staten stänger möjligheter och utifrån ovanstående ser vi att staten kan stänga möjligheter på tre sätt. Den kan (1) genom lagstiftning diktera livsprojekt, förbjuda vissa eller påbjuda andra, den kan (2) genom beskattning styra tillgången till resurser och den kan (3) forma och skapa attityder som påverkar vilka livsprojekt som premieras eller motarbetas av samhället. Resten av kapitlet ska jag ägna åt att diskutera dessa tre punkter i ljuset av distinktionen mellan frihet och frihetens värde.

3.1 Att diktera livsprojekt

Att diktera livsprojekt är att inskränka människors frihet. Om staten förbjuder vissa specifika livsprojekt eller påbjuder andra har staten tagit ifrån oss rätten att själva välja hur vi ska leva våra liv. Vill vi respektera människors rätt till självbestämmande måste vi därför vara försiktiga med att diktera livsprojekt, oavsett om vi anser

handlingarna uppbyggliga eller moraliskt förkastliga. Vi kanske har goda skäl att tro att kyrkobesök gör oss till bättre människor och att berusning är fördärlig, men vi får inte av den anledningen kräva att människor går i kyrkan eller förbjuda människor att konsumera alkohol. Vi måste behandla vuxna människor som moraliskt mogna individer kapabla att fatta egna beslut och vi måste också respektera deras beslut oavsett vad vi tycker om dem. Som Joel Feinberg påminner oss finns det gott om människor som väl medvetna om det efterföljande obehaget ändå väljer att berusa sig och det valet måste de tillåtas att göra (Feinberg, 1986, s. 109). Att de kanske inte är förmögna att gå i kyrkan dagen efter får inte vara ett skäl för staten att förbjuda alkoholförtäring, även om samhället i övrigt är övertygat om att kyrkobesök är ett nödvändigt inslag i det goda livet. Var och en måste själv få utforma sitt liv, oavsett hans medmänniskors uppfattning av det goda livet.

Samtidigt kan vi inte tillåta alla projekt. Att staten ska behandla alla med lika respekt kräver inte bara att vi själva ska få välja våra liv, det kräver också att staten ska skydda människor från kränkningar. Det kräver, för att använda en terminologi som passar bättre i sammanhanget, att staten ska förhindra livsprojekt som kränker andra människors rätt till självbestämmande (Rothstein, 2002, s. 40). Vi måste uppenbarligen dra en gräns mellan livsprojekt vi *ska* förbjuda och livsprojekt vi *inte får* förbjuda och här vänder vi oss med fördel till kravet på statlig neutralitet. Vad vi inte vill kompromissa med är människors rätt att hysa andra uppfattningar än samhället i övrigt och vad vi därför inte kan tillåta är att livsprojekt förbjuds på grund av att de inte är kompatibla med vissa (exempelvis majoritetens) uppfattningar av det goda. Kan vi däremot på neutrala grunder visa att ett livsprojekt kränker andras rätt till självbestämmande, då inte bara får utan också *ska* det livsvalet förhindras. Staten måste skydda oss från stöld och lurendrejeri, mot övergrepp och våldshandlingar och mot annat ont. Men kan ett neutralt rättfärdigande inte ges för att något ska förbjudas, exempelvis att människor inte ska tillåtas att utöva vissa kulturella sedvanor, då måste den livsstilen tillåtas (Barry, 1995, s. 130; Kymlicka, 1989b, s. 76).

Mycket mer om det finns inte att säga. Statens tvångsmakt får inte användas till att hindra människors fria val. Perfektionistisk politik som förbjuder vissa uppfattningar av det goda eller kräver att människor anammar andra är inte förenlig med människors rätt att själva välja och sträva mot sina livsmål. Vi kan därmed inte acceptera de perfektionistiska krav som rests på att människor ska hindras från att träda ut ur eller in i kulturella gemenskaper (Taylor, 1994, s. 40) eller på att samhället ska få diktera vilka sexualhandlingar som är acceptabla eller inte (Sandel, 1984, s. 17).

3.2 Att styra resurser

Större utrymme finns för staten att styra samhällets resurser i syfte att driva igenom en perfektionistisk politik. Att styra resurser är att fördela det som ger friheten värde och vi kan därför, i enlighet med argumentationen i förra kapitlet, tillåta oss viss inskränkning i människors tillgång till resurser till förmån för kollektivets möjlighet att bedriva en perfektionistisk politik. Låt mig tillfälligtvis snäva in begreppet resurser och likställa det med materiella resurser. Staten styr tillgången till materiella resurser

genom att beskatta medborgarna och att beskatta kan göras med tre syften. Det kan göras för att finansiera grundläggande, neutralt rättfärdigad politik såsom rättsväsende, sjukvård och utbildning, för att omfördela pengar mellan medborgarna eller för att premiera specifika uppfattningar av det goda. De två första aspekterna är jämlikhetsliberalt allmångods (se t.ex. Dworkin, R., 1981; Rawls, 1999; Roemer, 1998a) och ligger utanför ramarna för denna text, här intresserar jag mig endast för beskattning i syfte att premiera vissa uppfattningar av det goda, det vill säga i syfte att finansiera en perfektionistisk politik.⁴ Låg mig dock påminna om att det förslag som här presenteras är tänkt att komplettera en liberal rättviseteori, inte att ersätta den. Den omfördelning mellan medborgarna som drivs av rättviseargument, må det vara genom subventioner, beskattning, skatteavdrag, ersättningar eller bidrag, den får inte rubbas med perfektionistiska argument. Om staten, för att föregripa ett exempel jag utvecklar i avsnitt 3.4, av rättviseskäl garanterar alla föräldrar föräldrapenning, då kan vi inte med perfektionistiska argument inskränka vissas rätt till föräldrapenning. Den distributiva rättvisans principer måste erkännas och respekteras, de resurser vi kan tillåta oss att styra är de som ligger utanför den neutralt rättfärdigade omfördelningspolitikens räckvidd.

Med det sagt kan vi återvända till statens möjligheter att styra resurser i perfektionistiskt syfte. Två restriktioner måste läggas på statens rätt att beskatta. För det första får staten inte beskatta i vilken grad som helst. Människors tillgång till resurser är vad som ger deras frihet värde och värnar vi deras autonomi måste vi vara försiktiga när vi inskränker deras tillgång till resurser (Pettit, 1997, s. 93). Det innebär dock inte att vi som från liberalt håll har hävdats måste minimera beskattningen, bara att vi måste iaktta försiktighet när vi beskattar. Vad som dock är oavvisligt är att vi lämnar nog resurser för att människor genom extra ansträngning eller omprioritering fortfarande ska kunna realisera sina autonomt valda livsprojekt, att vi inte *de facto* inskränker själva det fria valet. Vi har då inte inskränkt friheten, även om vi något har devalverat dess värde. Givetvis är inte heller det något vi kan göra lättvindigt, men det är en inskränkning vi i kompromissens namn kan tillåta oss.

För det andra får staten inte heller beskatta i vilket syfte som helst. Vi måste skilja mellan att underlätta och att försvåra projekt och konstatera att staten kan tillåtas att favorisera vissa politikområden framför andra, må det vara utbildning, boende eller kultur, men inte att använda skattepolitiken i syfte att aktivt försvåra perfektionistiskt utpekade livsprojekt. Vi kan tillåta oss att beskatta för att skapa ekonomiskt svängrum för vår aktiva stat och vi kan acceptera att frihetens värde därigenom minskas för alla, men vi kan inte tillåta att staten punktbeskattar för att bestraffa de

⁴ Skillnaden mellan att beskatta i syfte att finansiera neutralt rättfärdigad respektive perfektionistiskt rättfärdigad politik har inte alltid uppmärksamats. Till exempel har Thomas Hurka hävdats att de jämlikhetsliberaler som accepterar beskattning i syfte att finansiera neutralt rättfärdigad politik också måste acceptera beskattning i perfektionistiskt syfte (Hurka, 1995, s. 50). Men han bortser då från att finansiering av neutral politik är att jämföra med omfördelning av resurser (Nozick, 1974, s. 26) och att omfördelning av resurser accepteras endast i den mån det korrigerar moraliskt orättfärdiga fördelningar. Att bedriva perfektionistisk politik är dock inte att korrigera oacceptabla resursfördelningar, det är att förespråka en uppfattning av det goda framför en annan. Samma argument som legitimerar finansiering av neutralt rättfärdigad politik kan därför inte legitimera finansiering av perfektionistisk politik.

uppfattningar av det goda vi inte delar. Kom ihåg, vad vi vill undvika är att staten bestämmer våra livsprojekt åt oss, att då låta staten beskatta i syfte att försvåra *specifika* livsprojekt är inte mycket bättre än att förbjuda dem. Även beskattningen bör därför i möjligaste mån vara neutral i bemärkelsen att den inte får inriktas mot specifika livsprojekt. Att vi tillåter de inkrävda pengarna att fördelas perfektionistiskt är en annan sak.⁵

Utöver dessa restriktioner kan vi tillåta staten att beskatta medborgarna i syfte att finansiera en perfektionistisk politik. Vi kan tillåta att staten väljer att styra samhällets resurser till idrottsrörelsen om vi tror att motion är nödvändigt för människors välmående, eller vi kan tillåta att staten styr resurser till kultursektorn om vi tror att tillgången till kultur är avgörande för vår möjlighet att leva goda liv. Vi försvårar därmed livet för dem som inte intresserar sig för idrott eller kultur, men vi har, så länge vi lämnar dem nog resurser, inte förhindrat dem att självmant sträva mot sina egna livsmål.

3.3 Att forma och skapa attityder

I förra avsnittet snävade jag in begreppet resurser till att gälla endast materiella resurser. Tillgången till materiella resurser är dock inte det enda som avgör frihetens värde. Även kunskap, självförtroende, auktoritet, uppväxtmiljö, trygghet, sociala och kulturella referensramar med mera påverkar vad vi kan göra av vår frihet och vilka möjligheter vi har att leva goda liv, och vi vet alla att den typen av resurser är minst lika ojämnt fördelade som materiella resurser. Här har vi det kanske starkaste argumentet mot att staten ska hållas tillbaka av kravet på neutralitet; vi kan inte genom endast distribution av materiella resurser jämna ut tillgången till immateriella resurser (Arneson, 2002, kap. 2, Roemer, 1998b). Vi måste ta till andra medel och det vi kan göra är att visa på lämpliga livsprojekt, föreslå mål och medel vi tror leder till goda liv, tillhandahålla information samt resonera, argumentera och bilda opinion. Kort sagt, vi kan låta staten aktivt ta ansvar för att tillhandahålla möjligheter till goda liv.

Det kan tyckas paradoxalt att kräva att staten ska argumentera för uppfattningar av det goda om det är människors rätt att själva bestämma sina liv vi värnar, som jag påpekade i inledningen till kapitel 3 avgör även argumentation och opinionsbildning vilka möjligheter som lämnas öppna i samhället. Men låt mig påminna om att det inte är argumenterande, resonerande och ett sjudande samhällsliv vi oroar oss för, utan

⁵ Att beskattningen ska vara neutral innebär inte att punktbeskattningar alls inte kan göras, bara att de inte får motiveras med perfektionistiska argument. Neutralt rättfärdigade punktbeskattningar kan vi dock tillåta. Kan vi till exempel på neutrala grunder visa att avgasutsläpp drabbar oss alla, då kan vi tillåta att bensin och annat bränsle beskattas särskilt. Mer problematiskt är det med beskattning av alkohol och tobak där sambandet mellan konsumtion och skadestnader inte är lika enkelt. En tänkbar lösning är att genom punktbeskattningar låta varje produktområde bära sina egna kostnader, men den idén låter sig inte försvaras här. Problemställningen är komplex och reser frågor om kollektivets respektive individens ansvar, om människors fria vilja (Carter, 2003, kap. 1), om genetisk disposition (Cappelen & Norheim, 2005, s. 477) och om mycket annat som här inte finns utrymme att diskutera.

statens tvångsmakt. Det är inte rätten att få leva som isolerade öar frikopplade från samhället vi eftersträvar, det är rätten att hysa åsikter som avviker från kollektivets och att leva i enlighet med våra egna övertygelser (Gauthier, 1992, s. 157). Av det följer ingen skepsis mot samhällslivet med dess smältdegel av ideal, livsstilar och målsättningar, tvärtom är det i samtal och resonemang med andra – särskilt med dem vars åsikter avviker från våra egna – vi bildar våra uppfattningar av det goda och utvecklas som människor (Mill, 1984, s. 41-51). Det är tvång vi oroar oss för, inte argument, åsikter och resonemang, en icke-tvingande stat som argumenterar för uppfattningar av det goda måste därför inte med nödvändighet vara ett problem.

Men steget därifrån till att etablera att staten *ska* ta ställning i värdefrågor är inte självklart. Här kan vi hämta argument från den kritik som riktats mot liberalismen för att med sitt snäva rättighetsperspektiv glömmer bort viktiga aspekter av samhällslivet. Liberala individualister må ha rätt i att människors frihet att leva efter egna värderingar måste stå i centrum för våra normativa politiska teorier, men vi måste också komma ihåg att vi faktiskt lever i samhällen och interagerar med andra människor och att möjligheten att finna sig en plats i gemenskapen kan vara nog så viktig (Pettit, 1997, s. 66-67). Givetvis, vi måste ta argumentet att vi inte kan veta att ett livsprojekt är intrinsiskt mer värdefullt än ett annat på allvar och vi kan därför inte låta staten bestämma livsprojekt åt oss. Vi får dock inte glömma att värdet av våra livsprojekt inte avgörs i ett vakuum, utan i relation till de människor som lever runtomkring oss och att vissa livsprojekt faktiskt premieras över andra, vare sig vi vill det eller inte. Om inte av staten, så av våra medmänniskor. Samtidigt vet vi att alla människor inte har tillgång till de strukturer och kulturer som premieras av samhället, att vår uppväxt och bakgrund avgör hur vi formas och vilka miljöer som är tillgängliga för oss och att allt detta i hög grad avgör hur väl vi lyckas med våra liv (Barry, 1991). Att staten då i neutralitetens namn ska luta sig tillbaka och avhålla sig från att tillhandahålla information, föreslå livsprojekt som accepteras av samhället eller erbjuda tillträde till de miljöer där premierade kulturella referenser formas, det må vara att respektera människors frihet att själva välja sina liv, men det är inte att respektera människors lika möjligheter att skapa sig goda liv.

Det är således inte orimligt att staten agerar opinionsbildare eller föreslår attraktiva livsprojekt. Tvärtom bör vi, om vi tar allas lika möjligheter att leva goda liv på allvar, uppmuntra staten att aktivt ansvara för samhällets såväl som människors väl och ve. Vad staten konkret ska göra kan vi dock inte svara på här. Minns att värdet av livsprojekt avgörs i den samhälleliga kontexten, idealet om lika möjligheter till goda liv måste därför tillåtas att vara dynamiskt, det måste tolkas inom ramarna för våra levande samhällen och vara öppet för diskursiva omtolkningar allteftersom de samhälleliga förutsättningarna förändras (Pettit, 1997, s. 146-147). Vi är helt enkelt inte intresserade av att diktera hur samhällslivet ska gestaltas, utan av att låta staten tillhandahålla de resurser människor behöver för att leva goda liv i samhället såsom det faktiskt ser ut. Ett försiktigt förslag är att staten åtminstone ska tillhandahålla utbildning, kultur, information, kunskapskällor och annat som behövs för ett gott liv i våra komplexa moderna samhällen, men med den korta kommentaren lämnar jag frågan om vad staten ska ägna sig åt därhän. Fokus här är inte vilka perfektionistiska mål staten ska sträva efter, utan vilka medel staten får använda och det har vi redan ingående diskuterat. Staten får föreslå livsprojekt vi har skäl att tro leder till goda liv,

den får tillhandahålla information och den får visa på sociala och kulturella möjligheter. Den får dock under inga omständigheter manipulera eller hota med sin våldsapparat för att driva igenom sin uppfattning av det goda. Om staten, för att ta ett aktuellt exempel, föreslår att könsfördelningen i bolagsstyrelse måste bli mer jämställd samtidigt som 'förslaget' backas upp av hot om tvingande lagstiftning, då är det inte rätten att argumentera och bilda opinion staten vilar sig på utan möjligheten att med lag tvinga igenom sin vilja. Och så länge vi inte kan rättfärdiga jämställdhetskravet på neutrala grunder får vi inte använda statens tvångsmakt för att driva fram det jämställda samhället. Vi får resonera, argumentera och bilda opinion, men vi får inte sluta lyssna på dem som har andra åsikter och driva igenom vår vilja med tvingande lag.

En tänkbar invändning mot det resonemang som här har förts är att en stat som föreslår livsprojekt agerar paternalistiskt. Inte i bemärkelsen att den stänger möjligheter för människor för deras eget bästa (Clarke, 2002, 2006, s. 117), men i den mjukare bemärkelsen att den agerar som om den vet bättre än enskilda individer vad som är bäst för dem (Raz, 1986, s. 156; Dworkin, G., 2005, kap. 2). Det argumentet har jag svårt att fullt ut värja mig mot, men jag vill ändå resa tre invändningar. För det första har jag inte hävdats att staten kan veta bättre, jag har föreslagit att staten ska tillhandahålla alternativ vi tror leder till goda liv, inte att staten ska tillhandahålla det bästa alternativet. För det andra, i ett samhälle som erkänner människors slutgiltiga rätt att själva välja sina liv vet medborgarna att staten avhåller sig från att med tvång driva igenom sina förslag. Staten blir därmed en opinionsbildare bland andra och den som så vill kan ignorera statens förslag. För det tredje, även om inslagen av paternalism (i denna vagare bemärkning) kan upplevas som obehagliga vill jag hävda att det är ett pris vi måste vara beredda att betala. Vi vet att människors livsprojekt misslyckas och vi vet att människor slösar bort sina liv, att då i namn av absolut frihet för dem som redan har tillgång till relevanta resurser avstå från att göra det goda vi kan för dem som kan vara behjälpta av det, det är inte ett attraktivt ideal.

3.4 Mot ökad jämställdhet – ett illustrerande exempel

När vi för abstrakta resonemang har vi den stora förmånen att vi kan renodla idéer och att konceptuella skillnader kan isoleras och tydliggöras. Men samtidigt riskerar vi att fjärma oss från den stundtals grumliga verklighetens villkor och att glömma de tolknings- och gränsdragningsproblem som ofrånkomligen uppstår. Låt mig därför stanna upp och illustrera mina resonemang genom att låta dem möta ett reellt exempel. Jag gör inte anspråk på att konstruera ett fullt realistiskt exempel eller på att beakta varje möjlig invändning och jag måste tillåta mig att göra vissa förenklingar även här. Min ambition är dock inte att presentera ett färdigt politiskt förslag utan att översiktligt illustrera hur de ovan skisserade idéerna kan appliceras i ett konkret fall.

Med det sagt, låt oss anta att vi vill förmå föräldrar att dela föräldraledigheten lika mellan sig. Vi kanske vill det för att vi tror att det är bästa sättet att nå ett jämställt samhälle och att ett jämställt samhälle är nödvändigt om allas möjligheter att leva goda liv ska tas tillvara. Men våra skäl kan vi egentligen lägga åt sidan, låt oss här bara

anta att vi tror att föräldrar bör dela ledigheten lika. Staten har tre möjligheter att förmå föräldrar att stanna hemma i samma utsträckning. Den kan genom dikterande lagstiftning tvinga båda föräldrarna att vara hemma lika länge, den kan genom att styra resurser uppmuntra att föräldrar delar ledigheten lika och den kan slutligen forma och skapa attityder som gör att föräldrar i ökande omfattning väljer att stanna hemma i lika stor utsträckning. Kan vi på neutrala grunder rättfärdiga att föräldraledigheten måste delas lika skulle vi kunna tillåta oss att med statens maktapparat tvinga fram vår eftersträlvade delade ledighet. Men idealet om lika föräldraledighet kan knappast rättfärdigas neutralt. Vi vet att människor hyser vitt skilda uppfattningar om föräldraskap, många väljer att dela ledigheten lika, andra säger sig vilja det men vara hindrade av ekonomiska faktorer och ytterligare andra föredrar att endast den ena föräldern stannar hemma. Människor har olika uppfattning av hur barns behov bäst tillfredsställs och vi får inte med statens maktmedel driva igenom vår egen uppfattning, det vore att begränsa friheten för dem som föredrar en annan lösning och vi kan inte tillåta oss att på perfektionistiska grunder beskära människors frihet.

Vi kan däremot uppmuntra delad ledighet genom att styra föräldrapenningen. Vi utnyttjar då möjligheten att ekonomiskt premiera vissa val framför andra, men vi tvingar inte på någon vår egen uppfattning av hur barns första år bör se ut. Den som så vill och som är beredd att avstå från sin del av ersättningen kan låta sin partner stanna hemma istället. Här måste jag dock stanna upp och påminna om de tre restriktioner som påverkar vår möjlighet att styra resurser i perfektionistiskt syfte. För det första är det förslag som presenterats här tänkt att komplettera snarare än ersätta liberala rättviseteorier. Få skulle hävda att föräldrapenning endast kan rättfärdigas på perfektionistiska grunder, snarare bör vi se åtminstone *grundläggande* ekonomiskt stöd till föräldrar som ett rimligt inslag i en neutralt rättfärdigad rättvisepincip och därmed inte som den perfektionistiska politikens område. För det andra tillåter vi oss att uppmuntra de val vi förespråkar, men inte att aktivt försvåra alternativa val. För det tredje och sista har vi åtagit oss att inte inskränka människors tillgång till resurser i den grad att de alls inte kan handla autonomt.

Sammantaget medför dessa tre restriktioner att statens möjlighet att med ekonomiska medel förmå föräldrar att dela ledigheten lika är begränsad. Grundläggande neutralt rättfärdigat stöd får inte inskränkas med perfektionistiska argument och är det grundläggande stödet tillräckligt omfattande för att föräldrar ska ha råd att stanna hemma med sina barn – vilket det rimligen måste vara – då är föräldrarna också fria att själva välja vem som stannar hemma. Naturligtvis, vad som är att betrakta som ett rimligt grundläggande stöd och hur lång tid stödet ska utgå är i sig ett politiskt avgörande. Sverige har en förhållandevis generös föräldraförsäkring medan flera andra europeiska länder erbjuder endast ett par månaders betald ledighet. Att svenska barn inte lever avsevärt mycket bättre liv än andra europeiska barn visar, i ljuset av skillnaderna mellan olika länders föräldraförsäkring, på att föräldrapenningen kanske inte låter sig formuleras i termer av neutrala rawlsianska primära nyttigheter, eftersträvansvärda för alla oavsett deras uppfattning av det goda (jfr Rawls, 2005, s. 326). Men låt oss för illustrationens skull anta att ett större antal månader, i nivå med den svenska föräldraförsäkringen, kan rättfärdigas neutralt och att de rättfärdigas med barnets och inte med föräldrarnas eller samhällets behov i

åtanke. Låt oss också anta att ersättningen är tillräckligt stor för att alla ska ha den reella möjligheten att stanna hemma. De månader som på så sätt garanterats varje barn ska då disponeras efter barnets behov och inte efter föräldrarnas eller samhällets, och så länge vi inte kan visa att barnet mår bäst av delad ledighet, då får vi inte inskränka föräldrarnas rätt att själva välja det de anser vara bäst för sina barn. Därutöver, bortom det grundläggande stödet, kan vi tillåta oss att skjuta till extra pengar styrda för att uppmuntra delad ledighet, vi kan erbjuda högre ersättningsnivåer eller skjuta till extra pappamånader. Här måste vi dock fråga oss vilket ekonomiskt utrymme vi egentligen har till vårt förfogande. Föräldraledigheten är rimligen inte det enda staten har åsikter om, även kulturpolitik, utbildning, boendefrågor, idrottspolitik, folkhälsopolitik och mycket annat pockar på våra ekonomiska resurser och de medel som kan avsättas till föräldrapenningen är förmodligen starkt begränsade. Med tillräckligt höga ersättningsnivåer eller med tillräckligt många dedikerade pappamånader kanske vi kan locka föräldrarna att dela ledigheten lika, men givet att det ekonomiska utrymmet för extra ersättning är begränsat kringkårs också möjligheten att med ekonomiska incitament driva fram det ideal vi eftersträvar.

Återstår gör statens möjlighet att argumentera, resonera och bilda opinion. Staten kan förklara sina motiv och redogöra för varför föräldrar bör dela ledigheten lika. Den kan finansiera forskning och diskutera forskningsresultaten. Den kan genom breda informationskampanjer och genom riktad information till blivande föräldrar visa på förtjänsterna av delad föräldraledighet. Den kan i offentlig debatt argumentera för förtjänsterna av delad föräldraledighet och den kan bemöta de motargument som ges. Som en icke-tvingande aktör bland andra har dock staten inte tolkningsföreträde, dess argument utvärderas bland andra i den offentliga debatten och i familjernas vardagsrum och om argumenten inte övertygar så överlever de heller inte.

Mer än så kan staten inte göra. Är argumenten inte goda nog, eller om människor har andra skäl att inte acceptera idealet, då kan den stat som åtagit sig att inte tvinga inte nå längre. Men det är också så långt staten bör få gå. Om vi inte kan övertyga vuxna, rationella människor om våra arguments förtjänster eller om vi inte kan övertyga väljarkåren att avsätta mer pengar, då förtjänar våra ideal inte att överleva och vi måste acceptera vårt tillkortakommande.

Men naturligtvis, här har jag gjort förenklingar och antaganden. Om vi istället för att anta att den svenska modellen har rättfärdigats neutralt skulle anta att en modell med minimal föräldraförsäkring är vad den neutrala rättvisan erbjuder, då skulle resonemanget se radikalt annorlunda ut. Då skulle den svenska modellen istället vara ett exempel på att väljarna faktiskt är beredda att avsätta stora summor pengar till just föräldrapenningen och då skulle också staten kunna tillåtas att styra en betydligt större del av ersättningen, med det troliga resultatet att föräldraledigheten skulle delas lika i högre grad. Men här var inte mitt syfte att visa hur föräldrapenningen ska fördelas, utan att visa hur vi kan resonera när vi applicerar det framförda förslaget på en reell politisk fråga. Förhoppningsvis har min illustration trots de antaganden och förenklingar jag gjort tydligtgjort de resonemang som har förts.

4 Avslutande reflektioner

Förhoppningsvis har tillräckligt sagts för att läsaren ska kunna bilda sig en uppfattning om de idéer som har presenterats, men många frågor återstår att lösa innan vi kan slå oss till ro. Jag har inte diskuterat neutralitetskravets räckvidd, jag har endast som hastigast nämnt i vilken grad vi kan tillåta oss att inskränka människors resurstillgång och jag har alls inte diskuterat var gränsen mellan individens och kollektivets ansvarområden ska dras. Alla de frågorna och fler därtill måste hanteras, men här är inte rätt plats ge sig på att försöka reda ut fler komplexa problem. Innan jag avrundar vill jag dock, för att erbjuda tänkbara vägar vidare, kort problematisera och diskutera de frågor som nämnts.

Som jag redan påpekat är kravet på statlig neutralitet ett sätt att begränsa politikens spelrum. Vilken räckvidd neutralitetskravet ges avgör därför vilka frågor som faller inom politikens domäner och som Ludvig Beckman redogjort för skiljer sig de liberala idékomplexen åt i detta avseende (Beckman, 2000, s. 165-172). Där Rawls endast kräver att samhällets grundläggande struktur ska kunna rättfärdigas neutralt, argumenterar exempelvis R. Dworkin för att neutralitetskravet måste ges betydligt mer omfattande räckvidd. Rawls lämnar därmed ett större utrymme för våra demokratiskt valda församlingar att besluta om än vad Dworkin gör, kanske mest synligt vad gäller vardagens detaljfrågor. Där Rawls till exempel accepterar att våra politiska församlingar detaljstyr skolbönens vara eller icke vara (Rawls, 1997, s. 137 i Beckman, 2000, s. 166), tar Dworkin strängt avstånd från politisk styrning av vilka teatrar eller konserthus som ska erhålla statligt kulturstöd (Dworkin, 1985, s. 221-233). Rawls smalare neutralitetskrav är tilltalande i det att det lämnar större utrymme för den gemensamma politiken, men samtidigt är Dworkins attraktivt i det att det garanterar oss alla rätten att själva bestämma över just det som faktiskt betyder mest i våra liv; våra dagliga rutiner, våra drömmar och våra kanske triviala fritidsaktiviteter. Här har jag, som den uppmärksamme läsaren noterat, implicit anammat Dworkins breda neutralitetskrav. Det har mycket som talar för sig, inte minst att vi faktiskt lever i detaljbeslutens och inte i de institutionella arrangemangens värld och att det är de frågor som betyder mest för oss, de som avgör vår vardag, som vi själva måste få bestämma över. Här behöver vi dock inte välja mellan självbestämmande över vardagsfrågor och stort utrymme för den gemensamma politiken. Genom att ha dragit gränserna för det politiska handlandet annorlunda än vad Dworkin gör har vi undkommit bieffekten – om uttrycket tillåts – att den politiska sfären krymper. Vi har inte sorterat vilka frågor våra demokratiska församlingar får ägna sig åt utan istället begränsat vilka medel de får använda för att nå sina mål. Frågan är inte längre vad politiken får ägna sig åt, utan hur den får göra det den vill göra och behovet av att smälta av neutralitetskravet för att utöka det politiska spelrummet är därför inte lika akut.

Vi måste också avgöra i vilken utsträckning staten kan tillåtas beskatta medborgarna för att finansiera den perfektionistiska politiken. Jag har föreslagit att staten kan tillåtas att beskatta så länge människor fortfarande genom extra ansträngning eller omprioritering kan förverkliga sina självständigt valda livsprojekt. Det ger oss en intuitiv uppfattning av vilken beskattning som kan tillåtas, men det lämnar oss utan verktyg att hantera de svåra gränsfallen. Och gränsfall kommer alltid att finnas, även den ringaste beskattning knuffar något alternativ under möjlighetens gräns och även den ringaste beskattning kan därför sägas illegitimt inskränka inte bara resurstillgången utan även själva friheten. Men som Rawls påminner oss, exempel och motexempel på hur våra teorier fallerar kommer alltid att kunna presteras och vi får inte låta det hindra oss. Det är trots allt inte den perfekta teorin vi söker, utan den som bäst motsvarar och förklarar våra genomtänkta omdömen (Rawls, 1999, s. 45-46). Här tror jag att en framkomlig väg kan vara att kräva att våra *rimliga* livsprojekt ska kunna realiseras genom extra ansträngning eller omprioritering och att vilka projekt som är rimliga kan avgöras i samklang med den liberala rättviseteori vi låter bestämma den grundläggande resursfördelningen människor emellan. De livsprojekt en människa skulle kunna realisera givet en rättvis (ambitions-känslig och talang-okänslig) fördelning av resurser, de ska hon också genom extra ansträngning eller omprioritering kunna realisera under vår begränsat perfektionistiska regim. Naturligtvis, vi måste fortfarande avgöra vilka ansträngningar eller omprioriteringar vi kan tillåta oss att kräva av människor och vi kommer aldrig att komma undan de svåra gränsfallen, men genom att knyta rimlighetsbedömningen till de rättviseteorier vi är vana vid får vi åtminstone en uppfattning om vilka liv som måste vara möjliga att leva.

Kvarstår gör den alltid gäckande frågan om vem som ska bära ansvaret för individens välbefinnande. Ett från liberalt håll återkommande argument för individualiserade rättviseteorier är att människor därigenom lär sig att bära kostnaderna av sina egna val (Dworkin, R., 1983, s. 31). Att skilja mellan individens och kollektivets ansvar för individens välmående visar sig dock gång på gång mer problematiskt än vad som först kan tyckas. Inte ens en obeveklig individualist som Robert Nozick undgår problemet, även i hans nattväktarstat tvingas de betalande, vare sig de vill det eller inte, bära kostnaden för de medellösa säkerhet (Nozick, 1974, s. 26). Läger vi till det jämlikhetsliberalernas strävan att utjämna moraliskt godtyckliga ekonomiska skillnader gör vi det inte lättare för oss, och om vi som jag har argumenterat för också accepterar beskattning i syfte att finansiera en politik vars mål den beskattade kanske inte ens delar, då blir problematiken än mer komplex. Icke desto mindre måste frågan hanteras. Konkret reses den när vi har att hantera skador efter rökning, alkoholkonsumtion och kanske narkotikabruk. Givet att individen varit informerad om rökningens, alkoholens respektive narkotikans skadeverkningar, ska då inte individen snarare än kollektivet bära kostnaden för de skador som uppstår? Här reses teoretiska såväl som empiriska frågor om det fria valet, om genetisk disposition, om sociala förutsättningar och om tur och otur och någon enkel lösning står inte att finna. Det är frestande att hänskjuta problemet till den distributiva rättvisans område och låta det hanteras tillsammans med andra avvägningsfrågor, men så lätt kan vi inte tillåta oss att komma undan. Genom att ha ställt krav på att det fria valet måste vara reellt har vi också ställt ytterligare krav på

vilka resurser som ska tillförsäkras människor. Om vi inte tillåter oss att tvinga men ändå åtar oss att säkra allas tillräckliga resurstillgång, hur ska vi då hantera den som tar emot ekonomiskt stöd men inte gör något åt sina egna problem? Naturligtvis, vi får inte sluta försörja honom, men så länge det inte är hans egna pengar som försörjer honom kanske vi måste tillåta oss att ställa villkor och därigenom begränsa hans möjligheter att realisera sina fritt valda livsprojekt. Vi får fortfarande inte begränsa hans formella frihet, men vi måste kanske inte heller ta på oss att villkorslöst skjuta till de resurser han själv inte tar ansvar för att skaffa sig. Det förslag som här har presenterats måste nyanseras och förfinas för att kunna hantera även dessa problem, men det får vänta till en annan gång.

4.1 Slutord

Låt mig kort sammanfatta det som sagts. Jag har argumenterat för att vi inte kan acceptera perfektionistiska inskränkningar av människors frihet, men att vi kan tillåta oss att beskära människors tillgång till de resurser som ger deras frihet värde, under förutsättning att nog resurser lämnas för att friheten inte ska bli en chimär. Jag har vidare visat att det innebär att livsprojekt endast får förhindras på neutrala grunder, men att staten kan få beskatta för att finansiera en perfektionistisk politik och att den kan tillåtas och till och med uppmuntras att argumentera och resonera med medborgarna. Jag har också genom ett längre exempel illustrerat hur resonemangen kan omsättas till praktisk politik.

Det som här har föreslagits är i första hand ett försvar för friheten. Den som vill se snabba samhälleliga förändringar tycker förmodligen mina förslag är för modesta. Tillåter vi inte staten annat än att försiktigt styra resurser och att argumentera och resonera, då kan vi inte effektivt styra samhället i en viss riktning. Men det var heller inte statens möjlighet att styra samhället som drev våra resonemang framåt, utan människors rätt att själva bestämma sina liv. Det utrymme för aktiv statlig politik jag skapat var aldrig tänkt att användas till att styra samhället i en viss bestämd riktning, utan till att låta staten erbjuda sina medborgare möjligheter att leva goda liv. Staten får dock endast föreslå, inte förbjuda eller påbjuda. I slutänden måste varje människa själv få välja hur han eller hon ska leva sitt liv och staten får inte med perfektionistiska argument förhindra någons livsval. Staten får argumentera och resonera och erbjuda ekonomiska incitament, men inte använda sin tvångsmakt till att hindra det fria valet. Kan ett förbud mot prostitution, narkotikabruk eller hasardspel inte rättfärdigas på neutrala grunder, då får vi heller inte med lag hindra människor från att prostituera sig, använda narkotika eller spela. Däremot kan vi argumentera för att människor hellre bör ägna sig åt annat, vi kan resonera kring och diskutera de problem vi ser och vi kan tillhandahålla de resurser människor behöver för att ta sig ur prostitution, narkotika- och spelberoende.

Referenser

- Arneson, Richard (2002). "Equality of Opportunity" i *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, vinterutgåvan 2002, Edward N. Zalta (red.),
<http://plato.stanford.edu/archives/win2002/entries/equal-opportunity/>
- Barry, Brian (1991). "Chance, Choice and Justice" i Barry, Brian. *Liberty and Justice: Essays in Political Theory 2*, s. 142-158, Oxford: Clarendon Press.
- Barry, Brian (1995). *Justice as Impartiality*, Oxford: Clarendon Press.
- Barry, Brian (2005). *Why social justice matters*, Oxford: Polity.
- Beckman, Ludvig (2000). *The liberal state and the politics of virtue*, Stockholm: City University Press.
- Biondo, Francesco (2005). "Two Types of Liberal Perfectionism" i *Ratio Juris*, vol. 14, nr. 4, s. 519-535.
- Caney, Simon (1991). "Consequentialist Defences of Liberal Neutrality" i *The Philosophical Quarterly*, vol. 41, nr. 165, s. 457-477.
- Cappelen, Alexander W. & Norheim, Ole Frithjof (2005). "Responsibility in Health Care - A Liberal Egalitarian Approach" i *Journal of Medical Ethics*, vol. 31, nr. 8, s. 476-480.
- Carter, Ian (2003). "Positive and Negative Liberty" i *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, vårutgåvan 2003, Edward N. Zalta (red.),
<http://plato.stanford.edu/archives/spr2003/entries/liberty-positive-negative/>
- Christman, John (2003). "Autonomy in Moral and Political Philosophy" i *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, höstutgåvan 2003, Edward N. Zalta (red.),
<http://plato.stanford.edu/archives/fall2003/entries/autonomy-moral/>
- Clarke, Simon (2002). "A Definition of Paternalism" i *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, vol. 5, nr. 1, s. 81-91.
- Clarke, Simon (2006). "Debate: State Paternalism, Neutrality and Perfectionism" i *The Journal of Political Philosophy*, vol. 14, nr. 1, s. 111-121.
- Dagger, Richard (1997). *Civic Virtues: Rights, Citizenship and Republican Liberalism*, Oxford: Oxford University Press.
- Dahl, Robert A. (2005). *Demokratin och dess antagonister*, Stockholm: Ordfront & DemokratiAkademin.
- Dworkin, Gerald (2005). "Paternalism" i *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, vinterutgåvan 2005, Edward N. Zalta (red.),
<http://plato.stanford.edu/archives/win2005/entries/paternalism/>
- Dworkin, Ronald (1977). *Taking Rights Seriously*. London: Duckworth.

- Dworkin, Ronald (1981). "What is Equality? Part 1: Equality of Welfare; Part 2: Equality of Resources" i *Philosophy and Public Affairs*, vol. 10, nr. 3/4, s. 185-246, 283-345.
- Dworkin, Ronald (1983). "In Defence of Equality" i *Social Philosophy and Policy*, vol. 1, nr. 1, s. 24-40.
- Dworkin, Ronald (1985). *A Matter of Principle*, Cambridge, Massachusetts & London: Harvard University Press.
- Dworkin, Ronald (2006). "Taking Rights Seriously" i Goodin, Robert E. & Pettit, Philip (red.). *Contemporary Political Philosophy. An Anthology*, andra utgåvan, s. 289-301. Malden, Oxford & Carlton: Blackwell Publishing.
- Feinberg, Joel (1986). *Harm to Self: The Moral Limits of the Criminal Law*, New York: Oxford University Press.
- Gauthier, David (1992). "The Liberal Individual" i Avineri, Shlomo & de-Shalit, Avner (red.). *Communitarianism and Individualism*, s. 151-164. Oxford: Oxford University Press.
- Guest, Stephen (1989). "Neutrality as the Basis for Liberalism – A Response to Bellamy" i Bellamy, Richard (red.). *Liberalism and Recent Legal and Social Philosophy*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag Wiesbaden GMBH.
- Hurka, Thomas (1993). *Perfectionism*, New York & Oxford: Oxford University Press.
- Hurka, Thomas (1995). "Indirect Perfectionism: Kymlicka on Liberal Neutrality" i *The Journal of Political Philosophy*, vol. 3, nr. 1, s. 36-57.
- Kymlicka, Will (1989a). "Liberal Individualism and Liberal Neutrality" i *Ethics*, nr. 99, s. 883-905.
- Kymlicka, Will (1989b). *Liberalism, community and culture*, Oxford: Clarendon.
- Kymlicka, Will (2002). *Contemporary Political Philosophy. An introduction. Second Edition*, Oxford: Oxford University Press.
- Mill, John Stuart (1984). *Om friheten*. Stockholm: Natur och kultur.
- Norman, Richard (1998). *The Moral Philosophers. An Introduction to Ethics*, andra upplagan, Oxford: Oxford University Press.
- Nozick, Robert (1974). *Anarchy, State, and Utopia*, New York: Basic Books.
- Nozick, Robert (1992). "Distributive Justice" i Avineri, Shlomo & de-Shalit, Avner (red.). *Communitarianism and Individualism*, s. 137-150. Oxford: Oxford University Press.
- O'Connor, Timothy (2006). "Free Will" i *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, vårutgåvan 2006, Edward N. Zalta (red.), <http://plato.stanford.edu/archives/spr2006/entries/freewill/>
- Pettit, Philip (1997). *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*, Oxford: Oxford University Press.
- Rawls, John (1982). "Social Unity and Primary Goods" i Sen, Amartya & Williams, Bernard (red.). *Utilitarianism and Beyond*, s. 159-185, Cambridge: Cambridge University Press.

- Rawls, John (1997). "Postscript" i Bohman, James & Regh, William (red.). *Deliberative Democracy: Essays on Reason and Politics*, Cambridge, Massachusetts: Cambridge University Press.
- Rawls, John (1999). *A Theory of Justice, revised edition*, Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Rawls, John (2005). *Political Liberalism, expanded edition*, New York: Columbia University Press.
- Raz, Joseph (1986). *The Morality of Freedom*, Oxford: Oxford University Press.
- Roemer, John E. (1998a). *Equality of Opportunity*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Roemer, John E. (1998b). "The Limits of Private-Property-Based Egalitarianism" i Wright, Erik Olin (red.). *Recasting Egalitarianism: New Rules for Communities, States and Markets*, s. 221-228, London & New York: Verso.
- Rothstein, Bo (2002). *Vad bör staten göra? Om välfärdsstatens moraliska och politiska logik*, andra upplagan. Stockholm: SNS Förlag.
- Sandel, Michael (1984). "Morality and the Liberal Ideal" i *New Republic*, nr. 190, s. 15-17.
- Strandbrink, Peter (2003). *Förnuftets entoniga röst. Om EU-kampanjens demokratiska rum och medborgarskapets villkor*, Huddinge: Södertörns högskola.
- Taylor, Charles (1992). "Atomism" i Avineri, Shlomo & de-Shalit, Avner (red.). *Communitarianism and Individualism*, s. 29-50, Oxford: Oxford University Press.
- Taylor, Charles (1994). "The Politics of Recognition" i Gutmann, Amy (red.) (1994). *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Young, Iris Marion (1990). *Justice and the Politics of Difference*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.